

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА В ЗАГАЛЬНІЙ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема прав і свобод людини є однією з найактуальніших. У цьому напрямку прийнято чимало міжнародних нормативно-правових актів. Не викликає жодних сумнівів, що Загальна декларація прав людини є основним міжнародно-правовим документом. Її норми про права індивіда стали свого роду виміром ступеня лібералізму, розвиненості, прогресивності держав і можливості міжнародного співробітництва [9, с. 3]. Україна ратифікувала низку актів, узявши на себе зобов'язання не допускати невідповідності їм свого законодавства.

Преамбула до Загальної декларації прав людини закріплює положення, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості й загального миру. Ці ідеї відображені й у ст. 3 Конституції нашої держави, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найви-

щою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав та свобод людини – головним обов'язком держави. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності створення розвиненого механізму реалізації цих прав та свобод, зокрема екологічних права індивіда.

Норми про права людини, що містяться в цьому міжнародному правовому акті, мають здебільшого декларативний характер, становлять якийсь ідеал, до якого повинні прагнути всі члени міжнародної спільноти. Чимало положень з питань прав індивіда набули досить абстрактного, нечіткого характеру, тому що для знаходження компромісу в принципово різних поглядах прийшлося відмовитися від більш конкретних формулювань. Серед міжнародних механізмів такої реалізації прав особи останнім часом усе більше важливу роль відіграють регіональні механізми їх забезпечення. Приймаються регіональні документи у сфері реалізації захисту прав та свобод індивіда, створюються регіональні право-

захисні організації. Одним з найяскравіших представників такої регіональної системи захисту прав людини є європейська система. У Європі створено декілька регіональних організацій, що займаються цими проблемами. Це насамперед Рада Європи і створений на її основі відповідно до Європейської конвенції 1950 року про захист прав людини основоположних свобод Європейський суд по правах людини. Організація по безпечному співробітництву в Європі, незважаючи на те, що вона не має такого контролюючого механізму, як Європейський суд, – найбільша регіональна організація, що свою роботу націлює на збереження й захист прав та свобод особи.

Наукова новизна даної статті полягає в тому, що в ній (а) проаналізовано доктринальне розуміння, своєрідність сприйняття ідеї прав людини й теоретико-правове обґрунтування екологічних прав в Україні, (б) підкреслено значимість, універсальність і цінність концепції в ракурсі практичного забезпечення екологічних прав індивіда з урахуванням положень природно-правової доктрини, (в) показано особливе місце концепції природних екологічних прав у державотворчому процесі, (г) робиться спроба висвітлити специфіку й особливості прояву природного права в оновленні екологічного законодавства

з огляду на накопичений світовий досвід та існуючі міжнародні стандарти.

Нагальна проблема сьогодення – визначити загальні закономірності процесу встановлення й забезпечення відповідності національного законодавства та юридичної практики держави вимогам міжнародних стандартів з прав людини (зокрема, нормам Загальної декларації прав людини) і розробити рекомендацій для правотворчих, правоінтерпретаційних і правозастосовчих органів держави щодо реалізації ними норм цього міжнародного документа.

Теоретичним підґрунтям статті послужили результати наукових доробок у сфері теорії держави і права, екологічного права, а також міжнародного, конституційного та інших галузей права таких науковців, як С.С. Алексєєв, В.І. Андрейцев, М.М. Антонович, М.І. Васильєва, М.В. Цвік, С.М. Кравченко, М.Н. Копилов, В.О. Максименко, О.А. Мірошніченко, О.А. Лукашева, П.М. Рабінович, Н.М. Раданович, Л.П. Рассказов, І.В. Упоров, О.Г. Рогова, Ю.М.Тодика, Ю.С. Шемшученко, Г.Ф. Шершеневич [Див.: 1-4, 6-19] та ін.

Усе частіше й наполегливіше лунають твердження про універсальність концепції й уявлень щодо права людини. Підкреслюється як постулат загально-

людський і загальнообов'язковий характер норм про права та свободи особи [9, с. 3]. Однак концепція прав людини у тому виді, в якому вона існує в Декларації на сучасному етапі, найповніше й найпоєднаніше знаходить своє вираження в романо-германських і англосаксонській правових системах. Мусульманська й іудейська правові сім'ї мають власні уявлення про права людини, відмінні від ідей про права та свобод, що беруть свій початок з поглядів мислителів європейських країн епохи Освіти [9, с. 9].

Вивчаючи екологічні права людини, важливо звернути увагу на проблему співвідношення концепції цих прав і норм права у сфері забезпечення й захисту прав та свобод особи. Найчастіше ці поняття не розмежовуються. З нашого погляду, все-таки вони є різними, незважаючи на те, що одне впливає з другого. Концепція екологічних прав людини – це система поглядів про права та свободи індивіда обґрунтованих з точки зору етики, моралі. Ці соціально необхідні права, належні людині за природою її походження. Своїм корінням вони глибоко сягають в релігію, культуру, світогляд суспільства. Загальну декларацію прав цілеспрямованим путівником, дороговказом, що містить завдання, до виконання яких повинні прагнути всі народи й держави, з

тим щоб кожна людина і кожен орган суспільства, завжди керуючись нею, могли за допомогою належної освіти сприяти поважанню зазначених у Декларації прав та свобод і забезпеченню шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів загального й ефективного визнання і здійснення їх у державах – членах ООН так і серед народів, які мешкають на територіях, що перебувають під їх юрисдикцією. Іншими словами, Декларація розглядається як концепція «прав людяності» (людських прав). Ідея прав людини як концепція, що віддзеркалює місце і положення індивіда в співтоваристві, залежить від цінностей конкретного суспільства, від розуміння сутності особистості та її відносин з іншими людьми й суспільством у цілому. Подібні питання слід вирішувати державам з урахуванням доцільності, ціннісних орієнтирів останнього й низки економічних та екологічних чинників.

Кожна особистість повинна мати всі права й усі свободи, проголошені цією Декларацією (ст. 2). Норми права про екологічні права людини – це відповідний комплекс прав, свобод та обов'язків індивіда, які забезпечуються й охороняються державою з метою створення універсальної системи в рамках даного суспільства й на певному етапі його історичного періоду для її

всебічного розвитку. Людина є невід'ємним складником природи, тому її діяльність має здійснюватися в тісній гармонії з вимогами законів природи й бути підпорядкованою їм. Національну стратегію сталого розвитку України належить спрямовувати на певний економічний шлях з одночасним захистом довкілля в інтересах прийдешніх поколінь.

Норми про екологічні права людини є породженням розглянутої концепції. У той же час вони становлять суцільно юридичне явище й зазнають на собі сильний вплив об'єктивних умов та інтересів соціальних суб'єктів, які любіють ці норми. Концепція природних екологічних прав людини більше охоплює собою фундаментальні уявлення людини про своє місце в суспільному процесі, включаючи не тільки юридичні явища, й вплив філософії, релігії, культури та інші чинники [9, с. 13, 14].

Цікаво, що останнім часом у питаннях про права людини спостерігається тенденція примирення й інтегрування природно-правової теорії й позитивістського напрямку до праворозуміння з метою підвищення ефективності механізму реалізації й забезпечення екологічних прав. У Декларації проголошується, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах (ст. 1). Відповідно до ст. 21 Кон-

ституції усі люди також визнані вільними й рівними у своїй гідності та правах. Права та свободи індивіда, як і основні екологічні, належать до категорії невідчужуваних, непорушних його прав як такі, що становлять у теорії права категорію прав природних. Теорія права не містить однозначного трактування поняття «природне право». Природне екологічне право розглядається як соціально-правове явище, довічне право індивіда. Воно має моральну природу й характер абсолютної цінності. Природно-правова доктрина у сфері екологічного права приймає як постулат існування невід'ємних, невідчужуваних прав людини, які властиві їй за фактом народження; і жодна держава, жодна влада не вправі відібрати або обмежити їх.

Природне екологічне право ґрунтується на особливостях людини як соціально-біологічної істоти, її потребах та інтересах. До загальної системи природних входять екологічні права на: (а) безпечне для життя і здоров'я людини довкілля; (б) вільний доступ до інформації про його стан, про якість харчових продуктів і предметів побуту та право на її розповсюдження; (в) заборону засекречувати таку інформацію; (г) відшкодування шкоди, завданої порушенням зазначених прав, тощо. Природні екологічні

права формують об'єктивно їй необхідні умови життєдіяльності людей, служать підставою для виникнення й розвитку численних прав. За сучасних умов існують усі підстави, щоб вести мову не про сукупність природних прав, а про сталу їх систему, складником якої, безумовно, виступають права екологічні.

Поряд із цим уявлення про права людини, які не знайшли свого закріплення в позитивному праві, можуть залишатися лише абстрактними ідеями, ідеалами, так званим позазаконодавчим правом. Правотворча діяльність держав усе частіше спрямовується на активне сприяння реалізації прав, свобод і здібностей індивіда. Особистість потребує не тільки пасивного здійснення своїх прав у рамках, окреслених державою й закріплених у законодавстві. Необхідно також створити умови соціального й міжнародного порядку, за яких права та свободи, викладені в цій Загальній декларації, мали б бути повністю здійсненні (ст. 28), спрямовані на реалізацію прав, закріплених у її нормах. Отже, природні екологічні права все більше мають потребу в регламентації, в гарантіях належних умов для їх здійснення кожним індивідом.

Якщо первинне нормативне положення Загальної декларації прав людини вважаємо надто стислим, загальним, а тому для

свого регулятивного ефекту воно потребує деталізації й конкретизації в окремих актах, потреба в яких обумовлена ще й тим, що ситуація наприкінці 40-х років ХХ ст. і сучасні умови різняться. За останні роки з'явилися нові права й потреби, виникнення яких неможливо було передбачити під час написання цього міжнародного документа. Виникають також і нові перешкоди в цьому процесі. ООН реагує на це шляхом прийняття відповідних актів щодо екологічних питань. Проблема прав людини на сприятливе навколишнє природне середовище була обговорена як самостійна на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища в 1972 р., де була прийнята відповідна спеціальна Декларація. Перший принцип Стокгольмської декларації говорить, що людина має фундаментальне право на вільні, рівні і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону й поліпшення довкілля на благо нинішнього й майбутніх поколінь. Низка положень про місце людини в природі, роль і принципи людської діяльності міститься у Всесвітній хартії природи, прийнятій у 1982 р. на 37 сесії Генеральної Асамблеї ООН, у Конвенції ООН з навколишнього середовища й розвитку (1992 р.,

Бразилія) та ін.

Особливе значення має Орхуська конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» [5; 1999. – № 34. – Ст. 296]. Вона деталізує положення ст. 20 Загальної декларації щодо свободи мирних зборів та асоціацій. Вона не тільки декларує екологічні права громадян (на сприятливе довкілля, екологічну інформацію, участь у прийнятті екологічно значимих рішень тощо), а й регулює процедурні (процесуальні) питання їх захисту. Конвенція спрямована на захист екологічних прав громадськості, у першу чергу – на захист права на інформацію. У ній наводиться визначення громадськості: це одна (або більше) фізична чи юридична особа, їх об'єднання, організація або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою (ст. 2). Заслуговує на увагу положення про право доступу до правосуддя з питань охорони довкілля, яке створює нові умови щодо включення судової влади в механізм вирішення екологічних проблем.

Україна включила до своєї Конституції чимало нормативних приписів (статті 3, 16, 21, 24, 27, 41, 50 та ін.), які відтворюють відповідні положення Загальної декларації, що в подальшому

конкретизуються й уточнюються, вдосконалюються в чинному екологічному законодавстві. Конституційні екологічні приписи служать підґрунтям для розвитку екологічного права як галузі, для формування сучасного законодавства. Вони спрямовані на регулювання основ екологічних відносин. Розглянемо деякі з них.

Загальна декларація прав людини, безумовно, є першим універсальним документом, у якому в ст. 3 закріплено право кожного на життя. Однак у цій статті воно дещо характеризується узагальнено, без розкриття змісту цього права. На сьогодні ця норма визначається звичаєвою нормою міжнародного права, якої повинні дотримуватися всі держави. Вона також є імперативною нормою загального міжнародного права, відхилення від якої не допускаються [10, с. 8]. Це *фундаментальне природне, невід'ємне, невідчужуване, загальне, універсальне, вічне, незмінне й природжене право людини, яке реалізується безпосередньо, здійснюється об'єктивно і всюди має однакову силу*. Підґрунтям сучасних природно-правових теорій прав людини служать ідеї, висловлені ще в XVII–XVIII століттях. Вони закріплені нормами багатьох міжнародно-правових документів про права людини. Така велика увага зумовлена тим, що чимала кількість держав виз-

начає право на життя абсолютною цінністю світової цивілізації, оскільки всі інші права втрачають смисл і значення у випадку загибелі людини.

Ці ідеї відбиваються в низці статей Основного Закону України. Зміст права на життя становлять права: (1) народитися; (2) вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької чи іншої діяльності, яка загрожує життю і здоров'ю; (3) на самозахист від реальної небезпеки для життя, у тому числі право на необхідну самооборону; (4) на звернення за охороною й захистом свого життя до державних, недержавних і міжнародних органів та організацій; (5) на захист і на рятування життя кожної людини як від умисних чи необережних протиправних посягань інших осіб, так і від нещасних випадків, пов'язаних з техногенними катастрофами, природними катаклізмами, дією джерел підвищеної небезпеки тощо; (6) на те, що законодавство не міститиме жодних підстав для свавільного позбавлення людини життя; (7) розпоряджатися життям на власний розсуд, у тому числі піддавати його ризику [13, с. 117, 118].

Такі чинники, як гармонійна взаємодія природи й суспільства, небезпечний стан довкілля, екологічна безпека, безпечне для життя і здоров'я довкілля та інші, мають розглядатися як невід'ємні

складники для існування права людини на життя. Крім того в ст. 25 Декларації закріплено, що кожен має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту його самого та його сім'ї. Для цього в нашій державі створено необхідну нормативно-правову базу: Основи законодавства України про охорону здоров'я [5; 1993. – № 4. – Ст. 19], Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5; 1991. – № 41. – Ст. 546], «Про охорону атмосферного повітря» [5; 2001. – № 48. – Ст. 252], «Про питну воду та питне водопостачання» [5; 2002. – № 16. – Ст. 112], «Про відходи» [5; 1998. – № 36–37. – Ст. 242], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [5; 1994. – № 27. – Ст. 218], «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [5; 2001. – № 15. – Ст. 73] та ін. До того ж, Україною ратифіковано низку міжнародних правових актів.

Відповідно до ст. 6 Загальної декларації кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності. Визнання Конституцією України природних прав людини є підставою для корекції поняття «правоздатність» як безпосередньо природної здатності мати права й

обов'язки. Екологічна правоздатність – невід'ємна властивість кожного громадянина, який є правоздатним протягом усього свого життя незалежно від віку та здоров'я. Вона є абстрактною можливістю суб'єкта (тому що належить кожному) позитивного й природного екологічного права мати відповідні права, а також обов'язки від народження до смерті, що мають невід'ємний і невідчужуваний характер і забезпечують єдність приватних і публічних інтересів в екології.

Положення Загальної декларації (ст. 7) вимагає визнання того, що всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний їх захист законом. У ст. 8 проголошується право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав людини, наданих їй конституцією або законом. Ці положення трансформуються в українське національне законодавство. Статтею 55 Конституція України проголосила право на судовий захист прав та свобод громадян. У ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено захист прав громадян України у сфері охорони довкілля. Такі ж норми містяться й у поресурсовому законодавстві. У той же час способи захисту екологічних прав в законодавстві, на відміну

від цивільного (ст. 16 ЦК України), не містяться в узагальненому виді. Хоча слід визнати, що в розрізненому вигляді вони одержали закріплення в законодавстві поресурсовому. До таких можна віднести наступні їх види: (а) визнання екологічних прав; (б) відновлення порушеного права; (в) припинення дій, що перешкоджають здійсненню права; (г) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової і моральної шкоди; (д) зміна правовідносин; (е) визнання незаконним рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, службових і посадових осіб; (є) і інші способи, встановлені в нормативно-правових актах.

Інші приписи Загальної декларації, що стосуються природних прав (володіння майном, безпідставне позбавлення цього права – ст. 17; обмеження, встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав та свобод інших, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві – ст. 29; захист її моральних і матеріальних інтересів людини (ст. 27) упроваджені в нормативно-правових актах України. В екологічному законодавстві, на жаль, бракує належної уваги до екологічного інтересу та питань його за-

исту, що може бути предметом майбутніх досліджень авторки.

Екологічні права людини завжди пов'язані з об'єктивними умовами, характер та обсяг яких залежить від політичної й економічної ситуації. Природні екологічні права – це ніяк не абсолют, нічим не зумовлений або обумовлений лише біологічною природою індивіда; це не універсальне явище, що існує незалежно від суспільного устрою. Права та свободи людини – це віддзеркалення характеру і статусу особистості в суспільстві, тому що поза ним немає ні прав, ані свобод. Природні екологічні права широко універсальні за значенням, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів. Вони закликають відповідати сформульованим у них приписам, бо ті кореспондують нормам усе те, що міститься в них, тому що їх природно-правові ідеї відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості.

Тенденція наближення природно-правової доктрини до позитивної в екологічному праві відбувається переважно за такими напрямками, як-от: (а) потреба в нормативному визначенні державою природних екологічних прав особи; (б) необхідність конституційного й судового сприяння пом'якшенню суперечностей між позитивістськими і природно-правовими підходами, що зумовлює зменшення розбіжностей між цими доктринами: відстороненість позитивістського підходу від особистих і соціальних цінностей та незахищеність природних прав поза правовим регулюванням державою. Настав час удосконалювати правову систему України в сфері захисту екологічних прав шляхом (а) адаптації законодавства України до прав людини розвинутих країн; (б) його подальшої кодифікації; (в) удосконалення правової системи стосовно механізму захисту екологічних прав та інтересів.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: Норма, 2001. – 752 с. 2. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. ф-тів та вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. 3. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К.: Вид. дім «KM ACADEMIA», 2000. – 262 с. 4. Васильева М.І. Экологические права человека – важнейшие права нового поколения // Права человека: итоги века, тенденции, перспективы. – М.: Норма, 2002. – 448 с. 5. Відомості Верховної Ради України. 6. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М.В.Цвіка, В.Д.Ткаченка, О.В.Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. 7. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник. – Львів: Вид. Центр ЛНУ, 2002. – 336 с. 8. Копылов М.Н. Введение в международное экологическое право: Учеб. пособ. – М.: РУДН, 2007. – 267 с. 9. Максименко В.А. Права человека в различных правовых системах: основные особенности и проблема универсальности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2005. – 23 с. 10. Мірошниченко О.А. Право людини на життя (теорія і практика міжнародного співробітництва): Авто-

реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2005. – 18 с. 11. Права человека. итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А.Лукашевой. – М.: Норма, 2002. – 448 с. 12. Рабінович П., Гришук О. Гідність людини як фундамент її природного права на компенсацію моральної шкоди // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2002. – № 2(29). – С. 14-23. 13. Рабінович П.М., Хавернюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464 с. 14. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав і основних свобод людини): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Львів, 2000. – 19 с. 15. Рассказов Л.П., Упоров И.В. Естественные права человека: Учеб. пособ. – СПб.: Лексикон, 2001. – 96 с. 16. Розова О.Г. Право на життя в системі прав людини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2006. – 208 с. 17. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: Учеб. пособ. – Х.: Факт, 2001. – 382 с. 18. Шемшученко Ю.С. Конституционное право граждан Украины на безопасную окружающую среду // Весы Фемиды. – 1998. – № 4 (11). – С. 3-5. 19. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Монография – Вып. 3-й. – М.: Изд-во бр. Башмаковых, 1912. – 698 с.

Надійшла до редакції 30.09.2008 р.

УДК 349.6

*В.Л. Бредіхіна, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ: ВІД ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Міжнародне визнання екологічних прав людини як невід'ємних і фундаментальних, безперечно, має свою історію. Воно базується на концепції прав людини як джерела її гідності, яка почала реалізовуватися з прийняттям Загальної декларації прав людини у 1948 році. У даний час відбувається переосмислення цього найважливішого правового документа в історії людства з ура-

хуванням нових політичних, економічних і соціальних умов. Хоча треба відмітити, що й сьогодні цей важливий міжнародний акт визнається практично всіма державами й має вагомий політичний авторитет. Його головні постулати дали поштовх для розвитку широкої системи прав людини, в тому числі й екологічних.

Дослідження історії розвитку міжнародної концепції екологіч-